

kiritilgan investitsion risklarni darajasini baholash uslubiyatini ko'rib chiqdik. Investitsion risklar nafaqat bitta kompaniya yoki muayyan sohaning o'zida yuzaga keladigan ichki omillar bilan, balki mamlakat yoki jahon iqtisodiyotidagi o'zgarishlar natijasida yuzaga keladigan tashqi risklar bilan ham bog'liq. Shuning uchun, investitsion resurslarni ma'lum bir loyihaga sarflashdan avval, joriy davrdagi bozordagi holatni tahlil qilish va yaqin kelajakda qanday iqtisodiy vaziyat kutilayotganligini hamda investor tanlagan kompaniyaning faoliyat sohasiga doir qonunlarni ham chuqur tahlil qilish kerak. Xalqaro moliyaviy ekspertlarning fikriga ko'ra, odatda har bir moliyaviy risk turi uchun alohida boshqarish usuli va uslubiyati mavjud. Investitsiya loyiha risk darajasini baholash va tahlil qilishning o'ziga xos usullarini tanlash quyidagi omillarga bog'liq: loyiha qamrovi, ma'lumot bazasining to'liqligi, tahlil va loyiha ishonchlilik darajasi talablari va boshqalar. Investitsion faoliyat risk bilan uzviy bog'liqligini hisobga olgan holda, risklarni kamaytirish yoki oldini olish imkoniyatiga ega bo'lish juda muhimdir.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Crouhu M., Galai D., Mark R. Risk management. – N.Y.: McGraw Hill, 2001
2. Nicolas Blancher, Srobona Mitra, Hanan Morsy, Akira Otani, Tiago Severo, and Laura Valderrama. Systemic Risk Monitoring (SysMo) Toolkit – A User Guide. IMF Working paper, July 2013.
3. Zokirjonov M.R. Korporativ moliyani boshqarishda moliyaviy risklarni boshqarish amaliyotini takomillashtirish. i.f.f.d. (PhD) ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertatsiya avtoreferati. T.: 2023 y. 17-b.
4. Ковалев П.П. Особенности оценки рисков инвестиционных проектов//Экономика: вчера, сегодня, завтра. 2017 г., том 7. ст. 251-260.
5. Шимко П.Д. Международный финансовый менеджмент: учебник и практикум. 2-е изд., перераб., и доп. – М.: Юрайт - 2019 г. 494 ст.

XULQ-ATVOR MOLIYASI VA PSIXOLOGIYANING MOLIYAVIY QAROR QABUL QILISH JARAYONIGA INTEGRATSIYASI

D.Muradova

TDIU, katta o'qituvchi

Xulq-atvor moliyasi — bu psixologik nazariyalarni an'anaviy iqtisodiyot bilan birlashtirib, odamlarning nega irratsional moliyaviy qarorlar qabul qilishlarini tushuntiradigan sohadir. An'anaviy moliya investorlarga foydani maksimal darajaga yetkazishga intiluvchi ratsional shaxslar sifatida qaraydi. Biroq, xulq-atvor moliya investorlarning kognitiv yondashuvlar va hissiyotlar ta'sirida bo'lishini tan oladi. Natijada, ularning qarorlari ratsionallikdan chetlashishi mumkin³⁷⁴.

³⁷⁴ Corporate Finance Institute. (2023). Behavioral Finance. corporatefinanceinstitute.com

Xulq-atvor moliyasini qo'llab-quvvatlovchi bir nechta asosiy tushunchalar mavjud.

Evrastika — bu shaxslarning tez qaror qabul qilish uchun foydalanadigan aqliy qisqa yo'llari yoki qoida-uslublaridir. Evrastikalar samarali bo'lishi mumkin, biroq ular ko'pincha tizimli xatolarga yoki tarafkashliklarga olib keladi. Masalan, investor reprezentativlik evrastikasiga tayanib, yaxshi kompaniya avtomatik ravishda yaxshi investitsiya ekanligini taxmin qilishi mumkin, holbuki aniq qiymatni baholashni hisobga olmasligi mumkin.

O'ziga nisbatan o'ta ishonch yondashuvi — investorlarning o'z bilimlari yoki bashorat qilish qobiliyatlarini ortiqcha baholashidan kelib chiqadi. Bu ularning haddan tashqari xavf-xatarni o'z zimmasiga olishiga olib keladi. O'ziga haddan tashqari ishongan investorlar juda tez-tez savdo qilishlari va bu qarorlarning xarajatlarini yoki mumkin bo'lgan yo'qotishlarini yetarlicha baholay olmasliklari mumkin.

Yo'qotishlardan qochish — Kahneman va Tversky tomonidan ilgari surilgan istiqbol nazariyasiga ko'ra, odamlar yo'qotish og'riqini, yutuqdan oladigan quvonchlariga nisbatan ikki baravar kuchliroq his qilishadi. Bu esa investorlarga zarar ko'rayotgan aktivlarni juda uzoq ushlab turishiga yoki yutuq keltirayotgan aktivlarni juda erta sotib yuborishiga olib keladi.

Jamoaviy xulq — investorlar ko'pincha katta guruhning harakatlariga taqlid qilishadi, hatto bu harakatlar irratsional bo'lsa ham. Bunday ommaviy xulq-atvor moliya bozorida aktiv pufaklarning paydo bo'lishiga yoki bozor inqirozlariga olib kelishi mumkin. Chunki jamoaviy xatti-harakatlar narxlarni ichki qiymatidan uzoqlashtiradi.

1-rasm. Xulq-atvor moliyasi tushunchasining asosiy jihatlar

Ishonch nuqtasi asosidagi yondashuv — odamlar qaror qabul qilishda duch kelgan birinchi ma'lumotga ortiqcha tayanish holatidir. Masalan, investor o'z aksiyasining oldingi yuqori narxiga qattiq bog'lanib qolib, kompaniyaning fundamental omillarini hisobga olmagan holda, joriy narxni arzon deb baholashi mumkin.³⁷⁵

Bu diagramma Xulq-atvor moliyasi (Behavioral Finance) tushunchasining asosiy jihatlarini tasvirlaydi. Diagrammada to'rtta asosiy omil ajratilgan bo'lib, ular investorlarning moliyaviy qarorlariga qanday ta'sir qilishini ko'rsatadi³⁷⁶:

1. O'z-o'zini aldash (Self Deception) – Investorlar o'z bilim va qobiliyatlarini ortiqcha baholashlari yoki mavjud ma'lumotlarni xolisona tahlil qila olmasliklari mumkin. Bu noto'g'ri moliyaviy qarorlar qabul qilishga olib kelishi mumkin.

2. Evristik soddalashtirish (Heuristic Simplification) – Insonlar murakkab moliyaviy qarorlarni qabul qilishda tezkor va soddalashtirilgan usullarga tayanadi. Bu esa ba'zan noto'g'ri xulosalarga olib kelishi mumkin.

3. Ijtimoiy ta'sir (Social Influence) – Investorlar ko'pincha atrofdagilar yoki ommaviy axborot vositalari ta'sirida qaror qabul qilishadi. Jamoaviy xatti-harakatlar bozor pufakchalari yoki inqirozlarni keltirib chiqarishi mumkin.

4. Hissiyot (Emotion) – Hissiyotlar investorlarning tavakkalchilikka moyilligini oshirishi yoki kamaytirishi mumkin. Qo'rquv yoki haddan tashqari ishonch noto'g'ri investitsiya qarorlariga olib keladi.

Ushbu diagramma investorlarning qarorlarini tushunish va yaxshilash uchun muhim bo'lgan psixologik omillarni vizual tarzda taqdim etadi. Xulq-atvor moliyasi an'anaviy moliya nazariyalaridan farqli ravishda, odamlarning irratsional xatti-harakatlarini tushuntirishga harakat qiladi.

Xulq-atvor moliyasini tushunish, an'anaviy nazariyalar tushuntirishga qiynaladigan bozor anomaliyalarini izohlash uchun juda muhimdir. Masalan, fond bozorlarida kuzatiladigan haddan tashqari o'zgaruvchanlik investorlarga xos psixologik xatolar bilan bog'liq bo'lishi mumkin.³⁷⁷ Shuningdek, tarixiy jihatdan aksiyalar odatda standart modellar tushuntirib berolmaydigan darajada yuqori daromad keltirganini ko'rsatadigan kapital mukofoti jumbog'ini yo'qotishlardan qochish va ortiqcha ishonch nazariyalari orqali yaxshiroq tushuntirish mumkin.

Investorlar va moliyaviy mutaxassislar xulq-atvor moliyasidan o'z qarorlarini yaxshilash uchun foydalanishlari mumkin.

Yondashuvlarni anglash — investorlar o'zlarining umumiy yondashuv xususiyatlarini bilib olsalar, ularning ta'sirini kamaytirish choralarini ko'rishlari mumkin. Masalan, oldindan belgilangan sotib olish yoki sotish mezonlarini belgilash hissiy qaror qabul qilishning oldini olishi mumkin.

Diversifikatsiya — ortiqcha ishonch odatda portfellarning yetarlicha diversifikatsiyalanmagan bo'lishiga olib kelishi mumkin. Investorlar ushbu omilni tushunib, tavakkalchilikni kamaytirish maqsadida o'z investitsiyalarini kengroq taqsimlashga moyil bo'lishlari mumkin.

³⁷⁵ Corporate Finance Institute. (2023). Behavioral Finance. corporatefinanceinstitute.com

³⁷⁶ Wikipedia contributors. (2023). Behavioral economics. In Wikipedia, The Free Encyclopedia. en.wikipedia.org

³⁷⁷ Financial Edge Training. (2023). Behavioral Finance. fe.training

Uzoq muddatli rejalashtirish — yo'qotishlardan qochish tendensiyasi investorlarni uzoq muddatli investitsiya strategiyalariga e'tibor qaratishga undaydi. Bu esa qisqa muddatli bozor o'zgarishlariga haddan tashqari reaksiya qilishning oldini oladi.

Xulq-atvor moliyasi iqtisodiy modellar ichiga psixologik omillarni kiritish orqali moliyaviy bozorlarni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. Investorlar har doim ham ratsional emasligi va turli yondashuvlar ta'sirida bo'lishi mumkinligini tan olish orqali, bu soha yanada samarali investitsiya strategiyalarini va moliyaviy siyosatlarni ishlab chiqishga yo'l ochadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kenton, W. (2023). *Behavioral Finance*. Investopedia.
2. Corporate Finance Institute. (2023). *Behavioral Finance*. corporatefinanceinstitute.com
3. Financial Edge Training. (2023). *Behavioral Finance*. fe.training
4. Wikipedia contributors. (2023). *Behavioral economics*. In *Wikipedia, The Free Encyclopedia*. en.wikipedia.org

KLASTER FAOLIYATIDA INNOVATSIYALARNI JORIY QILINISHI

I.I. Umaraliyev

TDIU Mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Bugungi kunda innovatsiya, fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasi taraqqiyotni belgilab beradigan muhim omil hisoblanadi. Shu bois ilm va amaliyot uyg'unligini ta'minlash har bir soha oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biriga aylandi. Shuningdek, klaster tizimida innovatsion faoliyatini tezlashtirish asosida eng avvalo, raqobatbardoshligini oshirish va global raqobatning kuchli ta'siriga qarshi turishdagi milliy va mintaqaviy rivojlanish talablariga shu asosida to'la javob beradi.

Innovatsion klasterlarni shakllantirish ham bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Innovatsion klasterlarni shakllanirishdan maqsad – shahar, tuman va viloyat ichida joylashgan bir xil soha korxonalari va ular bilan yagona texnologik zanjirda bo'lgan ta'lim, ilmiy, injineri, konsalting standartlashtirish, sertifikatlashtirish va boshqa xizmatlarni uyg'unlashtirish – innovatsion ishlab chiqarishni tashkil etish asosida raqobatbardosh tovarlar yaratishga keng imkoniyatlar yaratish hisoblanadi. Hozirgi sharoitda innovatsion faoliyat O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning asosiy omili hisoblanadi. Ushbu omildan samarali foydalanish mamlakatimizda klaster tizimining barqaror rivojlanishini ta'minlashning yagona yo'lidir. Islohotlar jadallashib, jahon iqtisodiyotining globallasuvi kuchayib borayotgan sharoitda mamlakatimiz qisqa muddatda klaster tizimini rivojlantirishning innovatsion yo'lga jadal o'tishni amalga oshirishi, iqtisodiyotning ushbu strategik ahamiyatga ega